

CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE PROCESY DEPOPULACYJNE NA OBSZARACH WIEJSKICH POLSKI PÓŁNOCNEJ

Marta Gwiaździńska-Goraj

Instytut Geografii i Gospodarki Nieruchomościami, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ul. Prawocheńskiego 15, 10-720 Olsztyn, **Polska**

ABSTRAKT

Zmiany liczby ludności są zjawiskiem normalnym spowodowanym wieloma czynnikami wynikającymi z przeszłości historycznej, uwarunkowań przyrodniczych, społeczno-ekonomicznych, a także z położenia geograficznego. Gdy zróżnicowanie przestrzenne rozmieszczenia ludności jest jednak zbyt duże, może doprowadzić do niekorzystnych konsekwencji w rozwoju danego obszaru.

Opracowanie ma na celu wyznaczenie gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym na terenie Polski północnej, określenie przyczyn ich powstania oraz konsekwencji w aspekcie demograficznym. Procesy zmian rozkładu przestrzennego ludności wiejskiej wprawdzie charakteryzują się pewną trwałością, jednak niekorzystna sytuacja społeczno-ekonomiczna może dodatkowo przyczynić się do pogłębienia procesów depopulacyjnych. Za obszar badawczy przyjęto gminy wiejskie województw: zachodniopomorskiego, pomorskiego, kujawsko-pomorskiego i warmińsko-mazurskiego.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, Polska północna, gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym

WSTĘP

Obszary wiejskie charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem przestrzennym zarówno pod względem uwarunkowań przyrodniczych, demograficznych, jak i społeczno-gospodarczych. Znajomość uwarunkowań demograficznych i czynników wpływających na rozwój obszarów wiejskich jest bardzo istotna, ponieważ pozwala na trwałe ich rozwój z wykorzystaniem potencjału tych terenów. Oczywiście wpływ poszczególnych czynników oraz ich znaczenie w kształtowaniu liczby ludności uzależnione są od indywidualnych predyspozycji badanego obszaru.

Artykuł stanowi próbę wyznaczenia gmin wiejskich Polski północnej o charakterze depopulacyjnym, czynników, które wpłynęły na ich powstanie, oraz

konsekwencji demograficznych im towarzyszących. Na potrzeby pracy do obszarów wiejskich Polski północnej zaliczono gminy wiejskie i gminy wiejskie z gmin wiejsko-miejskich województw: warmińsko-mazurskiego (100), pomorskiego (98), kujawsko-pomorskiego (127) i zachodniopomorskiego (103). Tak zdefiniowany obszar badawczy obejmował powierzchnię 79 398 km², co stanowi 27% powierzchni kraju i zamieszkały jest przez 18% ludności wiejskiej kraju. Do wyznaczenia gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym północnej Polski wykorzystano dynamikę zmian liczby ludności w latach: 1988–1996, 1996–2002, 2002–2011. Do wyznaczenia gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym przyjęto kryterium, dla którego w trzech analizowanych okresach nastąpił spadek liczby ludności. Następnie uzyskane wyniki

✉ marta.gwiazdzinska-goraj@uwm.edu.pl

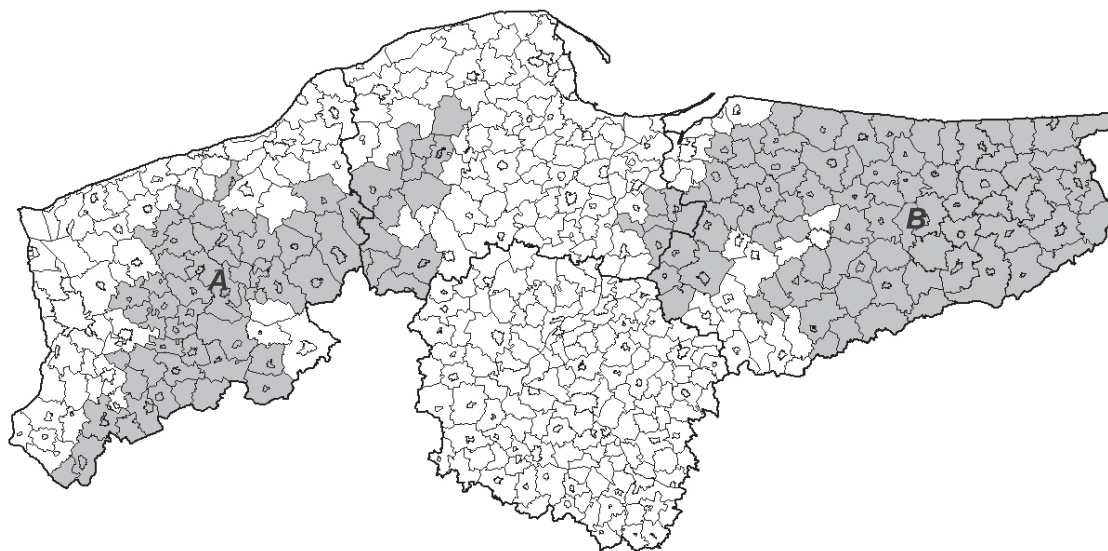
odniesiono do wybranych czynników kształtujących obszary o charakterze depopulacyjnym. Kolejny etap prac polegał na zbadaniu konsekwencji związanych ze zmianą liczby ludności w odniesieniu do struktury ludności według wieku. Znajomość tempa oraz charakteru tych przemian jest istotna do uchwycenia głównych trendów i przekształceń zachodzących na obszarach wiejskich Polski północnej w zakresie demograficznym.

ZMIANY LICZBY LUDNOŚCI A GMINY O CHARAKTERZE DEPOPULACYJNYM NA OBSZARACH WIEJSKICH POLSKI PÓŁNOCNEJ

Zmiany liczby ludności są spowodowane wieloma czynnikami wynikającymi z przeszłości historycznej, uwarunkowań przyrodniczych oraz społeczno-ekonomicznych. Badaniami nad zmianą liczby ludności w Polsce w latach 1946–1978, a w szczególności procesem wyludniania się, zajmował się P. Eberhardt (1989). W swoich badaniach jako jednostkę przyjął miasta i gminy zgodnie z podziałem administracyjnym obowiązującym w 1978 r. W ramach przeprowadzonej delimitacji wspomniany autor wydzielił w Polsce

12 regionów wyludniających się o łącznej powierzchni 108 186 km², co stanowiło 34,1% powierzchni kraju. W Polsce północnej wyznaczono dwa takie regiony: warmińsko-mazurski (obejmujący prawie cały obszar obecnego województwa warmińsko-mazurskiego i niewielką liczbę gmin województwa pomorskiego położoną w jego zachodniej części) oraz zachodniopomorski (obejmujący głównie województwo zachodniopomorskie i głównie południowo-wschodnią część pomorskiego). Żadna z gmin województwa kujawsko-pomorskiego w tym okresie nie spełniła przyjętego przez P. Eberhardta kryterium dla gmin wyludniających się.

W Atlasie demograficznym i społeczno-zawodowym polskiej wsi (1995) przedstawiono analizę zmian rozkładu przestrzennego ludności obszarów wiejskich w skali kraju w latach 1960–1988. Analizując dane i rozkład przestrzenny gmin wiejskich, w których nastąpił spadek liczby ludności w ramach wymienionych badań w Polsce północnej, a więc w środkowej części województwa zachodniopomorskiego i w województwie warmińsko-mazurskim), można zauważyć zbieżność z badaniami P. Eberhardta (1988) nad wyznaczeniem gmin depopulacyjnych na tym obszarze (por. rys. 1). Według A. Rosnera (2012)

Rys. 1. Regiony wyludniające się w Polsce północnej: A – region zachodniopomorski; B – region warmińsko-mazurski

Fig. 1. Regions depopulated in Northern Poland: A – West Pomeranian region; B – Warmian-Mazurian region

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eberhardta (1989)

Source: own study based on Eberhardt (1989)

oznacza to, że procesy zmian rozkładu przestrzennego ludności wiejskiej charakteryzują się trwałością, a ich konsekwencje pogłębiają się poprzez kumulowanie efektów kolejnych okresów.

W prezentowanym artykule w celu wyznaczenia terenów o charakterze depopulacyjnym na obszarach wiejskich Polski północnej dla lat 1988–2011 jako kryterium przyjęto dynamikę zmian liczby ludności dla trzech okresów: 1988–1996, 1996–2002 oraz 2002–2011. Do przedstawienia zachodzącej dynamiki zmian liczby ludności wartość z roku początkowego przyrównano do 100 pkt i na jej podstawie wyliczono jako relatywną (w stosunku do 100 pkt) wartość dla roku końcowego. W ten sposób gdy wartość uzyskana w wyniku przeliczenia była niższa niż 100 pkt, oznaczało to, iż nastąpiło zmniejszenie liczby ludności w roku końcowym w stosunku do roku początkowego. Jeżeli zaś wartość była równa 100 pkt, oznaczało to, iż nie nastąpiła żadna zmiana, a gdy wartość wynosiła powyżej 100 pkt, nastąpił wzrost liczby ludności. Na podstawie uzyskanych wyników gmina wiejska mogła być zakwalifikowana do jednej z sześciu klas (por tab. 1), przy czym dla każdego analizowanego okresu przyjęto takie same przedziały dla dynamiki zmian liczby ludności, gdzie klasa I (do 94 p.p.),

Tabela 1. Dynamika zmian liczby ludności na obszarze Polski północnej

Table 1. Dynamics of population change in Northern Poland

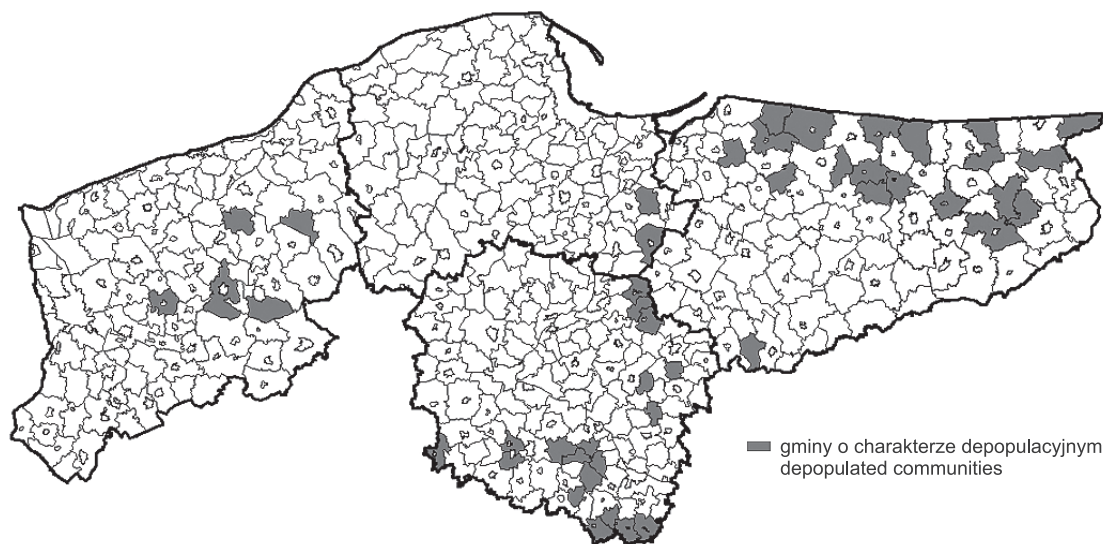
Klasy Classes	Dynamika zmian Change dynamics	Dynamika zmian Change dynamics	Dynamika zmian Change dynamics
	1988–1996	1996–2002	2002–2011
rozkład gmin w poszczególnych klasach [%] distribution of municipalities in particular classes [%]			
I – (< 94)	5,6	13,3	1,9
II – (95–99)	28,0	34,3	21,5
III – (100 – 104)	44,4	38,1	44,2
IV – (105–109)	14,7	9,6	15,7
V – (110–119)	6,5	2,6	9,1
VI – (120 <)	0,7	2,1	7,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Głównego Urzędu Statystycznego (2018)

Source: own study based on Statistics Poland (2018)

klasa II (95–99 p.p.), klasa III (100–104 p.p.), klasa IV (105–109 p.p.), klasa V (110–119 p.p.), klasa VI (120 i więcej p.p.).

Do wyznaczenia gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym przyjęto kryterium, dla którego

Rys. 2. Gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym na obszarze Polski północnej

Fig. 2. Rural communities of depopulation character in northern Poland

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

w trzech analizowanych okresach nastąpił spadek liczby ludności. Na terenie północnej części Polski 46 gmin wiejskich spełniło przyjęte kryterium (por. rys. 2). Najwięcej gmin o charakterze depopulacyjnym położonych było w województwie warmińsko-mazurskim (20), kujawsko-pomorskim (19) i zachodnio-pomorskim (5), a najmniej w pomorskim (2).

W ramach grupy gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym można było wyróżnić gminy wiejskie, w których proces depopulacyjny był bardziej zaawansowany. Były to gminy, w których w dwóch na trzy analizowane okresy nastąpił spadek liczby ludności większy niż o 5% (typ 1). Z kolei pozostałe gminy wiejskie ze spadkiem ludności, ale mniejszym niż 5%, określono jako gminy „zagrożone” procesem depopulacji (typ 2). Jednocześnie należy pamiętać, iż kryterium to przyjęto w odniesieniu do obszarów wiejskich Polski północnej, a obszar ten określa się w porównaniu z pozostałymi obszarami Polski jako obszar młody pod względem demograficznym (Jelonek 1960, Turski 1961).

CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE OBSZARY O CHARAKTERZE DEPOPULACYJNYM

W celu zbadania czynników kształtujących gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym przeprowadzono ich charakterystykę w odniesieniu do uwarunkowań historycznych, demograficznych, struktury funkcjonalnej oraz rozwoju przedsiębiorczości.

Na obecny charakter obszarów wiejskich północnej Polski miała wpływ przeszłość historyczna (Bański 1998, Rudnicki, 2001, Rosner 2012, Stanny 2013, Gwiaździńska-Goraj i in. 2015). Przed II wojną światową w Polsce północnej na podstawie granic politycznych można wyróżnić za Rudnickim (2001) trzy jednostki przestrzenne różniące się charakterem społeczno-gospodarczym wynikającym ze struktury: agrarnej, osadniczej, demograficznej, wykształcenia oraz wyposażenia w elementy infrastruktury technicznej (Rudnicki 2001, Rosner 2012, Stanny 2013), przynależne do:

– zaboru rosyjskiego i Polski w okresie międzywojennym,

– zaboru pruskiego i Polski w okresie międzywojennym,

– zaboru pruskiego (Królestwo Pruskie) i Niemiec w okresie międzywojennym (łącznie z Wolnym Miastem Gdańsk).

W celu przeanalizowania wpływu czynnika historycznego na proces depopulacyjny obliczono, jaki udział stanowiły gminy o charakterze depopulacyjnym położone na terenie trzech wcześniej wymienionych jednostek. Stwierdzono, że największy udział procentowy wśród gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym, bo aż 63%, stanowiły gminy położone w granicach zaboru pruskiego (Królestwo Pruskie) i Niemiec w okresie międzywojennym, 19,6% gminy położone w granicach zaboru rosyjskiego i Polski w okresie międzywojennym, a 17,4% gminy należące do zaboru pruskiego i Polski w okresie międzywojennym. Hryniewicz (2003) uważał że, odnosząc to do epoki zaborów, Rosja była postrzegana jako kraj, który charakteryzował się niższym poziomem rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego niż Prusy. Mimo że w XIX w. Prusy stały się peryferiami gospodarczymi Niemiec, a tym samym coraz mniej atrakcyjnym miejscem zamieszkania, czego wskaźnikiem była duża emigracja ludności. Podjęto próby wspierania niemieckiego osadnictwa, które finansowano z zasobów ogólnoniemieckich, jednak dla ludzi ucieczka ze wschodu była bardziej atrakcyjna niż pomoc państwa. W latach 1870–1914 wschodnie tereny Niemiec opuściło bowiem 4 mln z 14 mln osób tam zamieszkałych (Szeremietiew 2000, Hryniewicz 2003). Odpływ Niemców na zachód pogłębił się wraz ze zmianą granic po I wojnie światowej, co wynikało z powstania państwa polskiego. Wpływ czynnika historycznego związanego ze zmianą granic na liczbę ludności Polski północnej uwidocznił się ponownie po roku 1939. Po raz pierwszy w swojej historii obszar Polski północnej wszedł bowiem w granice jednego organizmu państwowego (Rudnicki 2001). Odmienne charakter społeczno-gospodarczy oraz przynależność do różnych państw w przeszłości obszaru Polski północnej przyczyniły się do dużego dopływu ludności z obecnego województwa warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego. Po II wojnie światowej

w wyniku masowej emigracji ludności niemieckiej w latach 1945–1948 liczba mieszkańców tych terenów zmniejszyła się prawie o połowę w porównaniu ze stanem liczebnym ludności z 1939 r. (Beba i Pijanowska 1998, Eberhardt 1998). Zmiana granic spowodowała masową emigrację ludności niemieckiej najpierw w latach 1945–1948, a następnie w latach 70. XX w. Stan ten spowodował, iż ogromne połacie ziem znalazły się „bez gospodarza”, a do ich zagospodarowania powołano Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR) (Gwiaździńska-Goraj 2004). Po roku 1989 w wyniku przemian społeczno-gospodarczych nastąpiły zmiany w strukturze własności ziemi. W 1991 r. powołano Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, która przejęła stopniowo rolnictwo państwowe w zarząd, a następnie miała rozdysponować i przeprowadzić restrukturyzację ziem i majątku państwowych gospodarstw oraz Państwowego Funduszu Ziemi (Rudnicki 2001, Gwiaździńska-Goraj 2004). Szczególnie niekorzystna sytuacja powstała na obszarach tych województw, w których duży udział stanowiły grunty rolne sektora państwowego, jak w przypadku województwa warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego. Likwidacja PGR-ów przyczyniła się do odpływu ludności w poszukiwaniu pracy oraz bezrobocia strukturalnego, co nie było bez znaczenia dla rozwoju demograficznego obszarów wiejskich Polski północnej. Dlatego również jako rezultat historycznych uwarunkowań wpływających na przemiany demograficzne, a tym samym kształtowanie obszarów o charakterze depopulacyjnym, uwzględniono znaczenie udziału gruntów państwowych gospodarstw rolnych w powierzchni ogółem gmin wiejskich. Na terenach o charakterze depopulacyjnym średni udział wymienionego wskaźnika wynosił 26,6%, przy średniej dla obszarów wiejskich w województwie zachodniopomorskim 33,3%, a w warmińsko-mazurskim – 31,0%.

Jako kolejny ważny czynnik, który mógł mieć wpływ na kształtowanie się obszarów o charakterze depopulacyjnym przyjęto strukturę funkcjonalno-przestrzenną. Analizując przestrzennie strukturę funkcjonalną obszarów wiejskich północnej części Polski z 2012 r., można stwierdzić, iż wśród gmin

wiejskich regionu przeważały gminy o funkcjach bio-produkcyjnych (Gwiaździńska-Goraj i in. 2015). Funkcja rolnicza dominowała w 160 gminach wiejskich regionu, z czego największy jej udział odnotowano w województwie kujawsko-pomorskim (46% gmin) oraz w warmińsko-mazurskim (44% gmin). Bardzo ważną grupę w ogólnej strukturze funkcjonalnej stanowiły również gminy wiejskie o równorzędnym udziale różnych funkcji (średni udział funkcji: rolniczych, leśnictwa, turystyczno-wypoczynkowych, przemysłowych oraz rezydencjalnych), a ich udział procentowy w ogólnej liczbie gmin wiejskich Polski północnej wynosił 39% i przeważały w województwie zachodniopomorskim i pomorskim. Funkcje pozarolnicze, takie jak przemysłowe, mieszkalne i usługowe, cechowały 14% gmin wiejskich Polski północnej i koncentrowały się wokół stolic województw. Grupa funkcjonalna o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych występowała natomiast tylko w 4% gmin wiejskich Polski północnej (Gwiaździńska-Goraj i in. 2015).

Na strukturę funkcjonalno-przestrzenną obszarów wiejskich wpływają zarówno uwarunkowania zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Jednak ich wpływ na kształtowanie struktury funkcjonalnej uzależniony jest od indywidualnych predyspozycji do rozwoju analizowanego obszaru. W przypadku rozwoju funkcji rolniczej w województwie warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim nie bez znaczenia był fakt, iż na tych obszarach duży udział stanowiły w przeszłości grunty państwowe. Z analizy struktury funkcjonalnej gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym wynika, że dominowała tam funkcja rolnicza (por. tab. 2). W tym przypadku istotny jest fakt, iż w gminach wiejskich o charakterze depopulacyjnym, w których dominowała funkcja rolnicza, jednocześnie udział procentowy gruntów popegeerowskich wynosił ponad 26,6%. Z kolei w strukturze funkcjonalnej gmin wiejskich depopulacyjnych funkcje pozarolniczych – przemysłowych, mieszkalnych czy usługowych, których rozwój wiąże się z rozwojem przedsiębiorczości, stanowiły mniej niż 5,0%.

Tabela 2. Struktura funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski północnej a gminy o charakterze depopulacyjnym
Table 2. Functional-spatial structure of rural areas of Northern Poland and depopulation communities

Grupy funkcjonalne Functional groups	Polska północna – obszary wiejskie Northern Poland – nrural areas	Gminy o charakterze depopulacyjnym Depopulated communities
	Udział [%] Share [%]	
O przewadze funkcji rolniczych Predominantly agricultural functions	37,0	57,7
O równorzędnym udziale różnych funkcji With an equal share of different functions	39,0	29,8
O przewadze leśnictwa With a predominance of forestry functions	6,0	7,7
O przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych With a predominance of tourist and recreational functions	4,0	1,9
O przewadze funkcji pozarolniczych – przemysłowych, mieszkalnych, usługowych With a predominance of non-agricultural functions: industrial, residential and services	14,0	2,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Gwiaździńskiej-Goraj i in. (2015)
 Source: own study based on Gwiaździńska-Goraj et al. (2015)

Na kształtowanie się obszarów o charakterze depopulacyjnym ma wpływ również poziom rozwoju przedsiębiorczości odnoszący się zarazem do gospodarki, jak i społeczności obszarów wiejskich. W tym celu dla roku 2011 obliczono wartości średnie dla następujących wskaźników normalizacji:

- podmiotów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym,
- osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym,

– podmiotów nowo zarejestrowanych na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym (por. tab. 3).

Na podstawie danych można stwierdzić, iż gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym uzyskały niższe wartości niż średnio na analizowanym obszarze. Wskaźniki te wykazują, iż na obszarach o charakterze depopulacyjnym mniejsza jest liczba podmiotów gospodarczych o niskiej aktywności przedsiębiorczej mieszkańców. Według Bańskiego (1999) na obszarach problemowych często następuje skumulowanie

Tabela 3. Wskaźniki określające rozwój przedsiębiorczości obszarów wiejskich Polski północnej a gminy o charakterze depopulacyjnym w 2011 r.

Table 3. Indicators determining the development of entrepreneurship of Northern Poland and depopulation communities

Wyszczególnienie Specification	Polska północna – obszary wiejskie Northern Poland – rural areas	Gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym Depopulated communities
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym Entities for 1000 inhabitants of working age	101,9	81,8
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym Natural persons running a business activity for 100 people of working age	8,2	6,4
Podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym Newly registered entities for 10,000 working-age population	113,3	90,1

Źródło: opracowanie własne
 Source: own study

negatywnych zjawisk i procesów, co utrudnia ich właściwy rozwój, a jednym z nich może być słaby rozwój przedsiębiorczości.

Bezpośredni wpływ na liczbę ludności, a tym samym na kształtowanie się obszarów o charakterze depopulacyjnym, mają niewątpliwie ruch naturalny i ruch migracyjny. Na skutek migracji dokonują się zmiany przede wszystkim w przestrzennym rozmieszczeniu ludności, a także strukturze ludności. Przy czym siła oddziaływania ruchów migracyjnych na potencjał demograficzny zależy od wieku migrantów (Gwiaździńska-Goraj i Goraj 2016). Jednocześnie migracje są przejawem dostosowania się przestrzennego rozmieszczenia ludności do stale zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych (Zdrojewski 1995). Na obszarach Polski północnej wartość przyrostu naturalnego na 1000 ludności w 2011 r. wynosiła 1,7‰ przy dużo niższej średniej (0,4‰) dla gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym (por. tab. 4), co wskazuje na niekorzystną relację między liczbą urodzeń a liczbą zgonów.

Tabela 4. Przyrost naturalny i saldo migracji na 1000 ludności obszarów wiejskich Polski północnej w 2011 r. a gminy o charakterze depopulacyjnym

Table 4. Natural increase per 1000 population of rural areas of Northern Poland and depopulation communities

Lata Years	Polska północna – obszary wiejskie Northern Poland – rural areas	Gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym Depopulated communities Ogółem Total
	Przyrost naturalny na 1000 ludności Natural increase per 1000 population	
2011	1,7	0,4
	Saldo migracji wewnętrznych na 1000 ludności Internal migration balance per 1000 population	
2011	0,2	-5,5

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Jednocześnie należy zaznaczyć, iż średnia wartość przyrostu naturalnego na 1000 ludności dla obszarów wiejskich Polski północnej jest korzystniejsza niż średnia wartość w kraju (0,84‰), co wynika z młodości demograficznej tego obszaru. Na obszarach Polski północnej wartość salda migracji na 1000 ludności

wynosiła 0,2‰, a dla gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym aż -5,5‰. Oznacza to, że w gminach wiejskich o charakterze depopulacyjnym odnotowano niekorzystne wartości zarówno dla przyrostu naturalnego, jak i salda migracji w porównaniu z obszarami wiejskimi Polski północnej (por. tab. 4). Z kolei na charakter depopulacyjny gmin wiejskich w tym przypadku ma wpływ przede wszystkim proces migracji o charakterze selektywnym (Kaczmarczyk 2008). Stan ten w konsekwencji może prowadzić w przyszłości do zaawansowania procesów depopulacyjnych, co potwierdzają uzyskane wyniki.

KONSEKWENCJE ZMIAN LICZBY LUDNOŚCI W STRUKTURZE WEDŁUG WIEKU NA OBSZARACH O CHARAKTERZE DEPOPULACYJNYM

Bezpośrednią konsekwencją wynikającą ze zmiany w zaludnieniu obszarów wiejskich, spowodowaną nadmiernym odpływem ludności i zmniejszaniem się przyrostu naturalnego, są negatywne przemiany struktury wieku mieszkańców (Gwiaździńska-Goraj 2004). Do analizy struktury ludności według wieku stosuje się najczęściej kryterium biologiczne lub ekonomiczne. Klasyfikacja według biologicznych grup wieku obejmuje: dzieci (0–14 lat), dorosłych (15–64 lat) i starszych (65 lat i więcej). Według klasyfikacji ekonomicznej wydziela się ludność w wieku przedprodukcyjnym (0–17 lat), ludność w wieku produkcyjnym (kobiety 18–59 lat, mężczyźni 18–64 lata) oraz ludność w wieku poprodukcyjnym (kobiety 60 lat i więcej, mężczyźni 65 lat i więcej) (Kurek 2008, Goraj i Gwiaździńska-Goraj 2017). W celu ukazania stopnia zaawansowania procesu starości demograficznej dla gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym Polski północnej pomiędzy 2011 a 2017 r. wykorzystano następujące mierniki (Kurek 2008, Rydz 2012, Szymańska i Biegańska 2014, Grzelak-Kostulska 2016, Goraj i Gwiaździńska-Goraj 2017):

- współczynnik starości (udział procentowy ludności w wieku 65 i więcej lat do ogólnej liczby ludności),
- indeks starości demograficznej (relacja ludności w wieku 65 i więcej lat do ludności w wieku do 14 lat pomnożone przez stałą 100).

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, iż na terenie Polski północnej pomiędzy 2011 a 2017 r. nastąpiło zaawansowanie procesu starzenia się społeczeństwa (por. tab. 5). Dla obu analizowanych lat wartość współczynnika starości była wyższa dla gmin o charakterze depopulacyjnym niż średnio dla obszarów wiejskich w Polsce północnej. Zjawisko to spowodowane było przede wszystkim ujemnym saldem migracji, a migranci, którzy decydują się na wyjazd za granicę po 1 maja 2004 r., to osoby relatywnie młodsze i lepiej wykształcone niż migranci poprzednich dekad (Kaczmarczyk 2008, s. 45)

Tabela 5. Stopień zaawansowania procesu starości demograficznej obszarów wiejskich Polski północnej a gminy o charakterze depopulacyjnym

Table 5. The degree of advancement of the demographic aging process of rural areas of Northern Poland and depopulation communities

Lata Years	Polska północna – obszary wiejskie Northern Poland – rural areas	Gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym Depopulated communities
Współczynnik starości Old age-rate		
2011	10,5	12,3
2012	10,7	12,5
2013	11,1	12,9
2014	11,4	13,3
2015	11,8	13,7
2016	12,2	14,2
2017	12,6	14,6
Indeks starości demograficznej Demographic age index		
2011	57,1	73,4
2012	59,2	76,1
2013	61,7	79,4
2014	64,6	82,9
2015	67,7	86,8
2016	70,6	90,6
2017	73,1	94,0

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Na podstawie dynamiki zmian liczby ludności na obszarach wiejskich Polski północnej wyznaczono gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym, które stanowią 11% w ogólnej liczbie gmin wiejskich analizowanego terenu. Według przyjętego kryterium najwięcej gmin o charakterze depopulacyjnym położonych jest w województwie warmińsko-mazurskim (20), natomiast proces depopulacyjny najbardziej zaawansowany był w gminach położonych w województwie zachodniopomorskim. Wśród czynników wpływających na charakter depopulacyjny gmin wiejskich największą rolę odrywają uwarunkowania demograficzne. To przede wszystkim saldo migracji oraz ruch naturalny mają bezpośredni wpływ na liczbę ludności. Jednak nie bez znaczenia na kształtowanie obszarów o charakterze depopulacyjnym pozostaje również przeszłość historyczna. W Polsce północnej 63% gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym położonych było na terenie, które na podstawie granic politycznych znajdowały się na obszarze zaboru pruskiego (Królestwo Pruskie) i Niemiec w okresie międzywojennym. Zmiana granic po II wojnie światowej spowodowała masowy odpływ ludności z tych terenów. Jako rezultat przeszłości historycznej, która wpływa na kształtowanie obszarów o charakterze depopulacyjnym, przyjęto również udział gruntów państwowych w powierzchni ogólnej, który w gminach o charakterze depopulacyjnym wynosił ponad 26,6%. Pod względem struktury funkcjonalnej gminy wiejskie o charakterze depopulacyjnym to gminy rolnicze jednocześnie o niekorzystnym poziomie rozwoju przedsiębiorczości. Rozkład przestrzenny gmin wiejskich o charakterze depopulacyjnym położonych w województwie warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim nawiązuje do obszarów wyludniających się, wyznaczonych przez Eberhardta (1988). Oznacza to, iż procesy depopulacyjne charakteryzują się pewną trwałością, która wraz z upływem czasu ulega ugruntowaniu. Jednocześnie analizując ich rozkład przestrzenny, stwierdzono, że dotyczą one gmin wiejskich położonych peryferyjnie w stosunku

do stolic województw, gdzie według koncepcji rdzenia i peryferii Friedmanna (1964) peryferia stanowią obszary stagnacji lub powolnego rozwoju, który zależy od rdzeni. Konsekwencji wynikających ze zmniejszenia zaludnienia obszarów wiejskich jest bardzo wiele, jednak najbardziej widoczne są negatywne przemiany struktury wieku mieszkańców. Na podstawie badań obserwuje się bowiem prawidłowość, iż proces depopulacji wpływa na stopień zaawansowania starzenia się społeczeństwa. Oznacza to, że obszary depopulacyjne wymagają wsparcia i dostosowania polityki społecznej do zachodzących procesów. Dlatego tak ważna jest znajomość procesów demograficznych na obszarach wiejskich.

PIŚMIENNICTWO

Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy polskiej wsi (Demographic and socio-professional atlas of the Polish village). (1995). Red. nauk I., Frenkl, A., Rosner, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Polskie Towarzystwo Demograficzne, Warszawa.

Bański, J. (1999). Obszary problemowe w rolnictwie polskim (Problem areas in Polish agriculture). PAN IGiPZ, Prace Geograficzne nr 172, Warszawa.

Eberhardt, P. (1989). Regiony wyludniające się w Polsce (Depopulating regions in Poland). IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, Wrocław.

Friedmann, J., Alonso, W. (1964). Introduction, in: Regional development and planning. Eds. J., Friedman, W., Alonso. Cambridge, MIT Press.

Główny Urząd Statystyczny (Statistics Poland), www.stat.gov.pl, dostęp: 7.04.2018.

Grzelak-Kostulska, E. (2016). Seniorzy w Polsce w świetle procesów modernizacyjnych (Seniors in Poland in light of modernisation processes). Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

Gwiaździńska-Goraj, M., Goraj, S. (2017). The aging of the population in the north part of Poland. Conference Proceedings The 10th International Days of Statistics and Economics, pp. 439–448.

Gwiaździńska-Goraj, M., Goraj, S. (2016). Ruch migracyjny na obszarach wiejskich Polski północnej (Migration flows in rural areas of northern Poland). *Studia Obszarów Wiejskich* 41, 185–198.

Gwiaździńska-Goraj, M. (2004). Przemiany społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego (Socio-economic changes of rural areas of the Warmian-Masurian Voivodeship), Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.

Gwiaździńska-Goraj, M., Goraj, S., Jezierska-Thole, A. (2015). Zmiany struktury funkcjonalnej gmin wiejskich w północnej części Polski (analiza porównawcza lat 1988 i 2012) (Changes in the functional structure of rural municipalities in the northern part of the Polish in the years 1988 and 2012). *Studia Obszarów Wiejskich* 37, 157–168.

Hryniewicz, J. (2003). Polityczne i gospodarcze następstwa zaboru pruskiego (Economic and political consequences of Prussian partition of Poland). *Studia Regionalne i Lokalne* 3(13), 61–78.

Jelonek, A. (1960). Naturalny ruch ludności na Ziemiach Zachodnich, w: Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziem Zachodnich w latach 1945–1958 (Natural population movement in the Western Lands, in: Problems of economic and demographic development of the Western Territories in 1945–1958). Red. B., Gruchman, J., Ziółkowski. *Studia nad zagadnieniami gospodarczymi i społecznymi Ziem Zachodnich*, Instytut Zachodni, Poznań, ss. 133–141.

Kaczmarczyk, P. (2008). Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty regionalne i lokalne (Contemporary foreign migrations of Poles. Regional and local aspects). OBM WNE UW, Warszawa.

Kurek, S. (2008). Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym (The typology of population ageing in Poland from a spatial perspective). Wydawnictwa Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków.

Rosner, A. (2012). Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską (Variations in spatial distribution of population in rural areas. Rural areas experiencing depopulation and concentration of rural population), Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

Stanny, M. (2013). Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce (Spatial diversification of rural area development in Poland), Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

Rudnicki, R. (2001). Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988–1998 (uwarunkowania – dynamika – kierunki)

- (Changes in the spatial layout of an agrarian structure in Northern Poland in the years 1988–1998 (conditions – dynamics – directions), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Rydz, E. (2012). Proces starzenia się ludności w województwie pomorskim i jego społeczno-ekonomiczne konsekwencje, w: *Przemiany demograficzne Pomorza na przełomie wieków – ujęcie społeczne, ekonomiczne, przestrzenne* (The aging process of the population in the Pomeranian Voivodeship and its socio-economic consequences, in: *Demographic changes of Pomerania at the turn of the century – social, economic and spatial approach*). Red. P., Szmielińska-Pietraszek, W., Szymańska, t. V, Słupsk-Warszawa, ss. 39–64.
- Szymańska, D., Biegańska, J. (2014). Charakterystyka obszarów wiejskich w Polsce w kontekście starzenia (Characteristics of rural areas in Poland in the context of population ageing). *Studia Obszarów Wiejskich* 35, 89–108.
- Zdrojewski, E. (1995). *Podstawy demografii* (Basics of demography). Wyższa Szkoła Inżynierska, Koszalin.

FACTORS INFLUENCING DEPOPULATION PROCESSES IN RURAL AREAS OF NORTHERN POLAND

ABSTRACT

Changes in the population are a normal phenomenon caused by many factors resulting from the historical past, natural and socio-economic conditions as well as from the geographical location. However, when the spatial diversity of the population distribution is too large, it can lead to unfavorable consequences in the development of a given area. The study aims to designate rural depopulation communities in northern Poland and to determine the reasons for their creation and consequences in the demographic aspect. The processes of changes in the spatial distribution of the rural population are characterized by a certain durability, however, the unfavorable socio-economic situation may additionally contribute to the deepening of depopulation processes. The rural areas of the Zachodniopomorskie, Pomorskie, Kujawsko-Pomorskie and Warmian-Masurian Voivodships were accepted as a research area.

Key words: rural areas, northern Poland, rural communes depopulated